

SASHALMI ENDRE

Az isteni jogalaptól a népszuverenitásig

Anglia/Nagy Britannia uralkodóinak legitimációja írott források és koronázási érmék tükrében, 1660–1714

From Divine Right to Popular Sovereignty: The Legitimacy of the Rulers of England/Great Britain in the Mirror of Written Sources and Coronation Coins, 1660–1714

The study intends to present the main features of the political doctrine commonly called by contemporaries the ‘divine right of kings’ in seventeenth-century England, and its transformation brought on by the ‘glorious revolution’ of 1688. The new version of the doctrine was named ‘divine right of providence’ (G. Straka) and it was reflected not only in written sources, the Bill of Rights included, but also in the change of the iconography of coronation coins. However, by 1714, the growth of the power of parliament led to a new perception of the right to the throne: popular sovereignty replaced divine will, which caused a major change in the imagery of coronation coins. Henceforward, for the rest of the century, in coronation coins power was conferred on the ruler not by the act of the Almighty but by the hand of the female allegorical figure of *Britannia*.

Trónutódlás és a királyok isteni jogalapja Angliában 1603–1714 között

Noha a tanulmány a főcímben jelzett időszakra fókuszál, szükséges a vizsgálat kronológiai kereteinek retrospektív szempontból való kiszélesítése a Stuartok hatalomra jutásáig visszamenőleg, amit az isteni jogalap összetett kérdésének megvilágítása tesz nemcsak indokolttá, hanem, amint látni fogjuk, egyenesen megkerülhetetlenné is. Természetesen az egyes dinasztiák uralkodási dátumaihoz

igazodó kronológia (mint jelen alfejezet esetében is) nem szükségszerűen jelent kezdő- és zárópontokat a történettudomány különböző kutatási területei szempontjából, viszont a Stuart-kor tekintetében részben ez a helyzet: akár a parlament szerepének átalakulását,¹ akár az uralkodói legitimáció változását vesszük alapul, ami az előbbivel nyilvánvalóan összefügg.

A trónutódlás kérdését illetően a legitimáció átalakulása a következőképpen összegezhető a Stuart-korban: Amikor I. Erzsébet 1603-ban haldoklott, nem számított különlegesnek, és a kortársak sem találtak benne semmi kivetnivalót, hogy megnevezze utódját VI. Jakab skót király személyében,² akinek anyját, Stuart Máriát – aki Erzsébet rokonaként, az angol trón vér szerinti várományosa volt – 1587-ben éppen Erzsébet bírósága ítélte halálra Angliában. 1603-ban tehát az utódlásnál a *kijelölés* is fontos volt a *vérségi elv* mellett, mely utóbbi szintén Jakabot támogatta. 1714-ben viszont I. György király már „*világosan parlamenti törvény által*” (az 1701-es *Act of Settlement* érvényre juttatása folytán) került trónra, amit „*emberi döntésnek*” köszönhetett ugyan,³ de az immár nem az uralkodóé volt, mint annak idején Erzsébeté, hanem a parlament tagjaié. 1713-ban egy névtelen szerző világossá tette, hogy „*a szükség és a közjó voltak azok a kritikus tényezők, amelyek még a legimpozánsabb öröklési jogot is módosították*”.⁴ Mivel az említett anonim szerző az egész Stuart-érára nézve vont le a következő konklúziót, ezért érdemes szó szerint idézni azt:

„[...] minden korban állandó szokás és gyakorlat volt nálunk, hogy az utódlást feltételek mellett egy bizonyos [vér]vonatra korlátozzuk, azért, hogy elkerüljünk minden harcot és zavart a gyakori választásokkal; és ugyanakkor mégis fenntartsuk a jogot, hogy a vér szerint következőt kizárjuk az utódlásból, ha az uralkodás tekintetében bármiféle alkalmatlansága mutatkozik, vagy ha alkalmas ugyan, de mégsem annyira megfelelő, mint valaki más érdekesebb ugyanabban a családban; és [fenntartsuk azt a jogot is, hogy] igen gyakran nagy és fontos okok miatt egészen átruházzuk az utódlás jogát az egyik [vér]vonalról a másikra.”⁵

¹ „Mind a királyi kormányzat, mind a parlament erősebb hatalommal rendelkezett 1714-ben [mint 1603-ban – S. E.], a korona pedig igen erősen függött a parlamenttől. De még nem találták ki a rendszert a kettő közti harmonikus viszony megalapozására. Ez Walpole-ra várt az 1720-as években.” – Coward – Gunt 2014. 540. Az 1720-as évekre tehát egyértelműen létrejött az alkotmányos monarchia Nagy Britanniában. Erre l. Sashalmi 2015a. 213–218.

² Nenner 1995. 256.

³ Straka 1962. 121.

⁴ Nenner 1995. 257.

⁵ Nenner 1995. 257–258.

A szerző érvelése ugyanakkor azért is érdekes, mert egyértelművé teszi, hogy nem lehetett beszélni Angliában megváltoztathatatlan jogelvekről, s összevetve ezt a 18. század eleji nézetet egy majd 400 évvel korábbi jogászi érveléssel a trónutódlás menetéről, egyúttal azt is láthatjuk, hogy a késő középkorhoz képest nem volt lényegi elmozdulás e téren. Oldradus de Ponte, *„a legnagyobb hatású kánonjogász a pápák avignoni udvarában az 1330-as években”*, így nyilatkozott a trónutódlás kérdéséről:

„Bár némelyek számára úgy tűnik, és bizony nem helyénvaló okok nélkül, hogy az ilyen fejet (a királyság fejét) választás révén kell létrehozni, mindazonáltal [...] hatékonynak találhatik az, hogy egy fej legyen, azaz egy király egy királyságban, örökletes jog és utódlás által; de mivelhogy az alapvető fej halála esetén könnyen nézeteltérés támadhat abban, hogy ki legyen az alapvető fej, ezért megfelelőnek bizonyult, hogy bizonyos vérvonalat jelöljenek ki, amelyből az alapvető fej, tehát az egyetlen király mindig vétetik [...] És mivel ismételten egyet nem értés támadhat abban a tekintetben, hogy abból a vonalból ki is legyen a király [...] jónak látták, hogy a király egyik fia, és valójában az elsőszülött legyen az. És ezt [t.i. a férfi primogenitúrát] a közjó érdekében tolerálják a királyságokban. [...] És így a pozitív jog maga, lett legyen az írott jog vagy szokás, kizárja a fiatalabb fiúkat az öröklésből és bevezeti a fiúk közti rangsorolást. [...] És bár úgy tűnt némelyek számára, nem valós okok nélkül, hogy a királyság fejét választás révén kell betölteni, [...] mégis fennmaradt és tiszteletben tartják és hatékonynak bizonyult, hogy egyetlen főnek kell lennie, azaz egy királynak egy királyságban az öröklési jog és a leszármazás által.”⁶

Különösen furcsa érvelés ez egy jogásztól, minthogy nem fix jogelvet szögez le, aminek oka abban rejlik, hogy maga a késő középkor gyakorlata volt sokszínű, és ennek összefoglalását adja a szerző.⁷ Az örökletes monarchiákat és a választómonarchiákat a kora újkorban is általánosan megkülönböztették ugyan egymástól – már csak azért is, mert az örökletes monarchiák elsőbbséget élveztek az utóbbiakkal szemben a diplomácia terén az előkelőségi rangsorban –, de tiszta változatokat alig lehetett találni akár az egyik, akár a másik kategóriában. Vegyünk egy forrást a 17. század elejéről Anglia történetéből, Sir Walter Raleigh 1618-ban írt művét, mely *A fejedelem, avagy az állam irányelvei* címet viseli, ahol így osztotta fel a monarchiákat:

⁶ Ryan 2006.

⁷ E kérdésre részletesebben l. Sashalmi 2011. 170–173.

„A monarchiáknak vagy királyságoknak három fajtája van, a rájuk vonatkozó jog vagy birtoklás tekintetében, t.i.:

- 1, Örökletes (*hereditary*), a leszármazás által, mint az angol, a francia etc.
- 2, Választói (*elective*), a többi rend, vagy azok egy részének választójoga által, mint a lengyel.

Vegyes, avagy mindkét fajta, t.i. a leszármazás által, de nem a vér szerint következőhöz kötve, mint az ősi zsidó állam.”⁸

Raleigh felosztása azért érdekes, mert nem tekinthető tipikusnak a harmadik kategória miatt. Annak ellenére, hogy Raleigh idején a legtöbb európai királyság valójában ebbe a harmadik csoportba tartozott, minthogy csak kevés monarchia felelt meg a kizárólagos örökletes, illetve választómonarchia kritériumainak. Az öröklés és a választás ugyanis a legtöbb monarchiában még ekkor is nem egymást kizáró, hanem sokkal inkább egymást kiegészítő elvek voltak. Noha Franciaország és a Lengyel-Litván Államszövetség valóban jó példája a két „tisztá” kategóriának, hiszen Franciaországban a férfi primogenitúrát a 17. század elején már valóban az ún. száli törvény szabályozta,⁹ míg a Lengyel-Litván Államszövetség a Jagelló-ház kihalása (1572) után tipikus választómonarchiává vált.¹⁰

Angliának a tiszta örökletes kategóriába való besorolása Raleigh által (1618-ban) azonban erősen problematikus: gondoljunk csak például a VI. Edward halálát (1553) követő trónutódlási problémákra.¹¹ A vérségi elv mellett a kor európai gyakorlatában megtalálható volt az uralkodó életében történő *kijelölés* (*designatio*), továbbá a *végrendelet*, és persze fontos volt a *szokás*, amit maga a *trónutódlás gyakorlata* teremtett meg, általánosan azzal, hogy az elsőszülött fiú követte az elhunyt uralkodót a trónon.¹²

A Stuart-kort tekintve a trónutódlás valóban a férfi primogenitúra elvét követte a *gyakorlatban* Angliában egészen 1688-ig, II. Jakab trónfosztásáig, és egyedül nála fordult elő az is, hogy (még trónörökösként) katolikus hite miatt megkérdőjelezték a trónhoz való jogát, a végül sikertelenül végződött „kizárási krízis” (1679–1681) idején. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a férfi primogeni-

⁸ Raleigh 1618. 2.

⁹ A 16. század vége előtt a *száli törvény*, amely a férfi primogenitúra kizárólagos elve alapján kizárta a nőket a trónöröklésből és tiltotta a nőági öröklést is, még nem volt kikezdzhetetlen jogelv: ezt a vallásháborúk során felmerült öröklési problémák kristályosították ki végleg.

¹⁰ A Lengyel-Litván Államszövetség és az Erdélyi Fejedelemség mint választómonarchiák kérdésére és az európai tablón történő elhelyezésére l. Rosu 2018. 1–18.

¹¹ Lady Jane Grey kilenc napos uralmát 1553-ban Mária uralkodása (1553–1558) követte, akit pedig VIII. Henrik először kizárt a trónöröklésből, majd később ezt megváltoztatva mégis beemelt végrendeletében a trónutódlásba Edwardot követően.

¹² Vö. az előzőekben idézett Oldradus de Ponte véleményével!

túra kikezddhetetlen jogelvvé, azaz fundamentális törvénné vált volna Angliában! Annak ellenére, hogy „*a Stuartok évszázada során I. Jakab, II. Károly, II. Jakab és III. Jakab mindannyian leszögezték a trónhoz való kikezddhetetlen jogukat, olyan körülmények közepette, amelyek gyakorlati és teoretikus fontossággal egyaránt bírtak.*”¹³ Ez az általuk hangoztatott kikezddhetetlen jog pedig *isteni jogalap* (*divine right*) néven ismert. Bár közülük csak az utolsó, III. Jakab (II. Jakab idősebb fia) nem tudta ténylegesen elfoglalni a trónt, az öröklés *közjogi szempontból* egészen 1714-ig, I. György trónra lépéséig nyitott kérdés maradt.

Az isteni jogalap 17. századi kutatásában Anglia vonatkozásában Gerard Straka klasszikussá vált munkájára támaszkodhatunk, aki a következőkben foglalta össze a királyok isteni jogalapjának fő elemeit és annak korabeli, természetesen nemcsak Angliára jellemző társadalmi beágyazottságát. Nézete szerint négy alapvető eszmét tartalmazott e meggyőződés:

„*Azt, hogy a monarchia isteni eredetű intézmény, hogy az öröklési jog kikezddhetetlen, hogy a királyok csakis Istennek felelősek, és azt, hogy az ellenállás tagadása és a passzív engedelmesség Istennek tetsző dolgok.*”¹⁴ Ez utóbbi esetben, amely akkor állt elő, ha az uralkodó istentelen dolgot parancsolt, a keresztény mártírok példáját ajánlották követendőnek az alattvalók számára.¹⁵ A királyok isteni jogalapjának a korabeli politikai kultúrában elfoglalt helyéről így nyilatkozik Straka: „*A tizenhetedik században az isteni jogalap lényegében egy olyan népszerű teória volt, melyet kinyilatkoztattak a pulpitusról, népszerűsítettek a piacokon és megta- pasztaltak a csatatéren. Nem valamely filozófus fejtette ki – az ereje éppen abban rejlett, hogy mindenféle rendű és rangú ember számára univerzális érvényű igazsággal bírt.*”¹⁶ Talál e vonatkozásban a téma első angol klasszikusának, Neville Figgisnek a megállapítása, miszerint politikai szempontból, tehát az uralkodói jogok és az alattvalói engedelmesség biztosításának szempontjából, tulajdonképpen a királyok isteni jogalapja egyfajta „*köznapi formában kifejeződő változata volt a szuverenitás elméletének.*”¹⁷

Straka szerint egyetlen olyan elem volt az imént felsorolt négy közül, mégpedig a második, amely logikailag elkülöníthető volt a többitől „*anélkül, hogy ezáltal az egész kárt szenvedett volna.*”¹⁸ Straka nem teszi hozzá, hogy azért az örökletesség elve volt ez az elem, mert (ahogy arra már Figgis korábban rámutatott) a kora újkori isteni jogalap főként éppen az uralkodáshoz való jog megszerzésének kérdésében, azaz a kikezddhetetlen és megváltoztathatatlan öröklési jog beemelésében különbö-

¹³ Nenner 1995. 255.

¹⁴ Straka 1962. 80.

¹⁵ Figgis 1914. 9–10.

¹⁶ Straka 1962. 80.

¹⁷ Figgis 1914. 237.

¹⁸ Straka 1962. 80.

zött annak középkori változatától.¹⁹ Ezért sem véletlen tehát, hogy a 17. században sokszor külön-külön is említik Angliában az örökletes trónutódlást (*hereditary succession*) valamint az isteni jogalapot (*divine right*), bár az utóbbi általában magában foglal(hat)ta az előbbi elvet is. Anglia esete tehát jól mutatja a két dolog közti megkülönböztetést, mind a szóhasználatban, mind az eszme fejlődése/változása terén. A Tudor-korban ugyanis az isteni jogalap még azt jelentette, hogy „*az Isten által kijelölt király az volt, akit a közösség elfogadott királyának*” – ezzel ellentétben „*I. Jakab már azt sulykolta, hogy Isten választása a születésben nyilvánult meg*”.²⁰

A 17. század elejétől ugyanis határozott változás állt be Európa-szerte az isteni jogalap terén: egyrészt a bodini szuverenitásfogalom népszerűvé válásának, másrészt a szerződéses teóriák tagadásának hatására, s ez a doktrína kiteljesedéséhez vezetett.²¹ Ettől kezdve „*nemcsak Isten akaratát hangsúlyozták a királyi méltóság elnyerésében és azt, hogy a királynak jól kell kormányoznia, hanem az alattvalók kötelességét is az engedelmességre valamint a koronának való ellenállás tagadására*”.²² A monarchia védelmében – amit, ahogy a kortárs Robert Filmer fogalmazott „*két lator, a pápa és a nép közt feszítettek meg*”, utalva ezzel a korabeli ellenállási teóriák eredetére – a király Isten előtt való felelősségének elvéhez hozzátették azt, hogy a király Isten által adott hatalma nem másként, hanem „*csakis a férfi primogenitúra alapján száll a királyra*”.²³ Stephan Skalweitnek az isteni jogalap kérdésében írt tanulmánya szerint Európa a 17. században „*tanúja volt egy hosszú folyamat végének, amelyben az örökléses legitimáció fokozatosan döntő kritériummá vált az uralkodónak mint szuverénnek a méltóságához*”.²⁴

Az isteni jogalap sikere vallási megalapozottságán túl valójában az egyszerűségében és a közérthetőségében keresendő, amit persze szóban is hirdettek, és nemcsak a szószékről, hanem akár tudós testületek részéről is. 1681-ben, a „kizárási krízis” évében, a Cambridge-i Egyetem a következőképp fordult II. Károlyhoz:

„*Mi mindazonáltal hinni fogjuk, és fenntartjuk azt, hogy királyaink nem a néptől nyerik titulussukat, hanem Istentől; hogy csakis Neki felelősek; hogy nem az alattvalókra tartozik az alkotás és a megrovás, hanem az a dolguk, hogy tisztelettel engedelmeskedjenek szuverénjüknek, akit az öröklés alapvető joga tesz azzá, s melyet sem törvény, sem vétség vagy megfosztás meg nem változtathat, vagy meg nem kisebbíthet.*”²⁵

¹⁹ Figgis 1914. 9–10.

²⁰ Hinsley 1986. 133.

²¹ Hinsley 1986. 133.

²² Hinsley 1986. 133.

²³ Hinsley 1986. 133.

²⁴ Skalweit 1973. 251.

²⁵ id. Figgis 1914. 6.

Az előbbieken elmondottak világossá teszik, hogy szükséges az isteni jogalap eszmerendszerét annak történetiségében is megvizsgálni. Ha a vérségi elvtől eltekintünk, akkor az isteni jogalap elemeinek alapvető forrása természetesen a Biblia volt, mégpedig leginkább Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levele:

„Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől. Ami van, azt Isten rendelte. Ezért, aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbbség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót, és megdicsér: Mert Isten eszköze a javadra. De ha gonoszságot művelsz, rettegj, mert nem hiába viseli a kardot. Isten eszköze, hogy a gonosztevőt megbüntesse.” (Róm 13, 1–4.)²⁶

Emellett azonban még számos bibliai passzus volt természetesen, amellyel az említett eszméket alá lehetett támasztani: így például a *„Fölkentjeimet ne érintsétek...!”* (Zsoltárok 105, 15.) ószövetségi sora a királynak való ellenállás tagadása mellett egyben a hatalom *szent jellegét* is hangsúlyozta. Ugyancsak sokat idézett ószövetségi passzusok voltak a következők: *„[...] a Fölséges uralkodik az emberi királyság fölött, és annak adhatja, akinek akarja.”* (Dán 4, 29.); *„Általam kormányoznak a királyok [...]”* (Péld 8, 15.).

Mindezek, persze, közhelyek voltak már a középkori királyi hatalom felfogásával kapcsolatban is. A középkor és a kora újkor határán azonban, a 15. század végétől a királyok (fejedelmek) egyre erőteljesebben és egyre gyakrabban hivatkoztak hivataluk isteni eredetére pozíciójuk erősítéseként.²⁷ Sőt, ennek során nem álltak meg egyszerűen a királyi hivatal isteni jellegének hangsúlyozásánál, hanem továbbmenve, egyenesen azt propagálták, hogy a királyok *„magával a Mindenhatóval vannak közeli viszonyban”* hatalmuk gyakorlása folytán, mint annak földi helytartói.²⁸ A legfontosabb nyugat-európai monarchiákban mindenütt érzékelhető az a tendencia, amit úgy lehet jellemezni, hogy a királyi hivatalt, szinte magába olvasztotta magának a királynak a személye. Az isteni jogalap kora újkori változatában *„a király hatalma – és maga a monarchikus rend – nem társadalmilag létrehozott, hanem istenileg elrendelt jelenség volt”,* az uralkodó pedig *„nem hivatalból kifolyólag, hanem isteni mivolta miatt”* bírt hatalommal.²⁹

²⁶ Az idézetek forrása itt, és a későbbiekben is, a Szent István Társulati Biblia.

²⁷ Shennan 1986. 19.

²⁸ Shennan 1986. 20.

²⁹ Feros 2000. 72.

Rövid megfogalmazásban a királyok isteni jogalapjának lényege ez: „*az uralkodói istenkegyelmiségnek, az isteni megbízatásnak, és az Istenhez való hasonlatosságának az egyedi kombinációja*”.³⁰ A királyból tehát olyan felsőbbrendű lényt, sőt egyenesen kvázi isteni személyt, mondhatni földi Istent igyekeztek kreálni a 15. század végétől, aki „*Isten akaratának megismerésítője volt a Földön*”.³¹ Volt tehát egy ambivalencia a királyok isteni jogalapjában: bár hangsúlyozta a királyi hivatalnak mint a közjót szolgáló intézménynek a jelentőségét, ugyanakkor azt olyan isteni megbízatásnak tekintette, amely az uralkodó személyét minden földi halandó fölé emelte. Az uralkodó afféle „földi Isten” volt, „*nem csupán egy pont az isteni rendben, hanem az egyetlen olyan pont, amely rendet tud hozni egy egyébként kaotikus, esetleges földi világba*”.³² Ő volt az „*egyetlen kapcsolódási pont az isteni és az emberi dolgok közt*”.³³ I. Károly idején is erős volt ez az uralkodókép az 1630-as, 1640-es években, amelynek megvilágítására Európa-szerte előszeretettel idézték, némi változtatással, a Példabeszédek (21, 1.) sorát ekképpen: „*A király szíve Isten kezében van.*” Jó példája ennek George Wither 1635-ös emblémáskönyvének egyik jelképe, melynek ez a mottója („*The Hearts of Kings are in God's Hands; And, as He lists, He them commands*”), a kép pedig egy felhőből kinyúló kart ábrázol, mely szívet tart a tenyerében, felette pedig egy zárt, császári típusú korona látható.³⁴ Ennek a különleges pozíciónak lényegi eleme volt, hogy a korabeli felfogás szerint a királyt különleges képességgel ruházta fel a Mindenható, akinek ő a felkentje:³⁵ ezt a különleges, a dolgokba való belelátás képességét nevezték *arcana imperiinek*.

Mind a francia, mind a spanyol, mind az angol monarchiában az volt a tendencia, hogy a „király két testét”, azaz a király természetes testét és a politikai testét (az államot) mintegy „*összeolvasszák egymással az aktuális király személyében*”.³⁶ 1488-ban Aragóniai Ferdinándról és Kasztíliai Izabelláról úgy nyilatkozott egy itáliai humanista (Pietro Martire d'Angheria), aki abban az időben a királynő szolgálatában állt, hogy mindketten „emberfeletti” lények, olyanok, mint két „*istenség, akik a Mennyből szálltak alá, és akiket a Szentlélek inspirál és Isten keze vezet*”; továbbá „*minden, amit gondolnak, mondanak és tesznek, az meghaladja az emberi természetet*”.³⁷

30 Wende 1991. 63.

31 Feros 2000. 72.

32 Engster 2001. 9.

33 McClure 2006. 4.

34 Wither 180. A felhőből kinyúló kar egy stilizált templomon nyugszik, melyben térdelő pozícióban egy uralkodó imádkozik egy nyitott könyv (nyilvánvalóan a Biblia) előtt. A képet keretező körfelirat: *Cor regis in manu Dei*. A kép alatt, az embléma műfaji hármasságának (mottó, kép, magyarázat) megfelelően, a mottó versbe szedett magyarázata.

35 Engster 2001. 9., 121–122.

36 Feros 2000. 73.

37 Feros 2000. 73.

A kortársak „*e királyi kvalitásokat örökölhethőnek tekintették*”: a jövőbeni V. Károlyról, Izabella unokájáról 1513-ban ugyanez a szerző úgy nyilatkozott, hogy egy király minden képességével rendelkezett „*már akkor, amikor megfogant anyja méhében*”.³⁸ Francia és angol viszonylatban a királyok isteni jogalapjának jó háttérrel biztosított a különleges gyógyító képességükben való hit. A görvélykór kézrátétellel történő gyógyítási ceremóniája reneszánszát élte a 17. században mindkét monarchiában: bár I. Jakab kivételt jelentett a királyok közül, mivel ő nem gyakorolta, különösen fontos lett a rítus II. Károly idején, közvetlenül a restauráció után. A francia királyok ráadásul koronázásuk alkalmával úgy áldozhattak, mint a papság, így nem véletlen, hogy Pierre Pithou 1594-ben ezt írta: „*A király szent, felkent és Isten által szeretett személy, aki mintegy az emberek és az angyalok között foglal helyet.*” IV. Henrik trónra jutása (1589) ugyanis új erőt adott az isteni jogalapnak, amely néhány kiráypárti szerzőnél egészen extrém formát öltött: „*A király akarata – Isten akarata*”.

Mindezek után a királyok isteni jogalapja kifejezett, kora újkori eszmerendszerének alkotóelemeit részletezve a következőkben lehet összefoglalni:

1.) a monarchia Istentől rendelt intézmény és egyben a legjobb kormányzati forma; 2.) az uralkodó hatalma közvetlenül Istentől származik (melynek legfőbb igazolásaként Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levelét idézték); 3.) tehát mindenféle (egyházi, népi) közvetítés nélkül száll az uralkodóra a hatalom; 4.) mégpedig a leszármazás (vérségi elve) alapján: az öröklés rendjét a leszármazás foka határozza meg, és az általa adott jog, a primogenitúra elve (valamint az öröklés sorrendje) megváltoztathatatlan és kikezddhetetlen, bár írott törvényben nem szükségszerűen rögzített; 5.) az öröklés ellenére az uralkodó hatalma közvetlen isteni kijelölésen alapszik, hiszen Istentől függ, hogy kit, mikor vesz ki az élők sorából, és ezáltal kit emel trónra az általa uralkodásra kiválasztott dinasztia tagjai közül, felruházván őt az uralkodás különleges képességével (*arcana imperii*); 6.) az uralkodó felelősséggel tartozik népe kormányzásáért, de az isteni megbízatás, a tőle kapott hivatal miatt csakis Istennek tartozik elszámolással: azaz nem teheti le őt trónjáról semmiféle belső (az alattvalók, illetve valamely intézmény), vagy külső hatalom (pápa, császár, más uralkodó), tehát tilos vele szemben az aktív ellenállás, ami Isten ellen való véték; 7.) az uralkodó parancsait mindaddig teljesíteni kell, amíg azok nem ütköznek Isten törvényeibe, ha így lenne, akkor a keresztény mártírok példáját kell követni; 8.) az uralkodó hatalma szent, a király ugyanis az Úr felkentje; 9.) az uralkodó hasonló Istenhez.

A királyok isteni jogalapja ugyanakkor nem keverendő össze az abszolút hatalom elvével: bár ez utóbbi doktrína hirdetői közül legtöbben a királyok isteni joga-

³⁸ Feros 2000. 73.

lapjának talaján álltak, mégis, az abszolút hatalom forrása más is lehetett, például hódítás vagy akár szerződés.

A királyok isteni jogalapja ugyanúgy általános volt a katolikus papság, mint a protestáns lelkészek körében és fontos szerepet töltött be az uralkodóhoz fűződő hűség erősítésében a 17. században, melyet vallási konfliktusok, vallásháborúk és benne a zsarnokölésről szóló elméletek reneszánszának százada előzött meg. Nem véletlen, hogy már a 16. század végén megfogalmazódott a „királyölőkkel” szembeni elméleti fellépés igénye az isteni jogalap talajáról, amint azt VI. Jakab skót király (angol királyként I. Jakab) *Szabad monarchiák igaz törvénye* (1598) című műve, vagy William Barclay (1600) *„monarchagyilkosok ellen (contra monarchomachos)”* írt műve mutatja.

John Burrell anglikán teológus 1683-ban kiadott műve jól példázza egyrészt a királyok isteni jogalapjának tudós fejtegetését, valamint azt is, hogy az 1680-as évek elejéig az eszme 17. századi alapelvei nem változtak Angliában, és maga a „királyok isteni jogalapja (*divine right of kings*)” kifejezés is bevetté vált a század folyamán. E mű nemcsak címe miatt érdekes, hanem érvelése és időzítése okán is: „A királyok isteni jogalapja, mely igazolást nyert az Anglikán Egyház alapelveiből egy szentbeszédben, amely 1682. január 30-ikán hangzott el Thetfordban.” Január 30. ugyanis köztudottan I. Károly kivégzésének (1649) napja volt, amit a restauráció idején az egyházi ünnepek sorába iktattak, és ott is maradt egészen a 19. század közepéig, a királygyilkosság bűnére emlékeztetve az angolokat.

Burrell a bevezetőben világossá teszi, hogy miért kell a Biblián túl az Anglikán Egyház tanításai alapján is kifejezni azt a fontos elvet, hogy „*Anglia királyai az isteni jogalap révén kormányoznak*”.³⁹ Burrell szerint vannak ugyanis olyanok, akik bár elismerik az Anglikán Egyház alapelveit, mégis azt vallják, hogy a Biblia olyan sorai, mint az „*Általam kormányoznak a királyok*”, vagy a „*Nincs hatalom, csak az Istentől*” más időkben és más nép vonatkozásában keletkeztek, és ezért az új időkben már nem érvényesek.⁴⁰ Velük szemben idézi Burrell az Anglikán egyház 2. kánonját, valamint az Egyházi Konstitúciók 1. kánonját. Az előbbi kimondja: „*Bárki, aki ezután azt állítja, hogy a Királyi Felség nem ugyanolyan hatalommal (Authority) bír az Egyházi Ügyekben, mint amilyennel a Zsidók Istenfélő Királyai, valamint a Keresztény Császárok bírtak a Korai Egyházban, s ami nem lehetett kevesebb, mint Isteni Hatalom (Authority)*”, akkor az illetőt ki kell közösíteni.⁴¹ Az utóbbi pedig, melyet 1640-ben I. Károly hirdetett ki az érsekek és az egész egyház előzetes jóváhagyásával, így szól: „*A Királyok legmagasabb és legszentségesebb*

³⁹ Ez egyértelműen mutatja, hogy a Biblia mint alap mellett milyen fontos volt az adott felekezet-hez tartozó ország teológiai álláspontja is.

⁴⁰ Burrell 1683. A/3

⁴¹ Burrell 1683. 9.

*rendje (order of Kings), Isteni Jogon (by Divine Right) létezik.*⁴² Ezt a kánont évente négy alkalommal kötelezően fel is kellett olvasni az angol templomokban!

Az Anglikán Egyház kánonjaiból merített érvelés ugyanakkor megerősíti a jogi és teológiai elvek szoros egymásba fonódását. Az egész érvelés lakonikus összefoglalása pedig így hangzott:

*„A Leszármazás folytán a királyok, legyenek akár jók, akár rosszak, akár e valláshoz, akár más valláshoz tartozók vagy éppen vallástalanok, Isteni joggal bírnak arra, hogy kormányozzanak bennünket. Az ellenük való lázadás pedig nemcsak elvág bennünket az Anglikán Egyháztól, de magától a Kereszténységből is kimetsz bennünket.”*⁴³

Burrell elítélően nyilatkozva megemlíti Buchanan, Knox, Harding és Parsons nevét, akik (amint fogalmaz) a *„vérpadra juttatták szónoklataikkal néhai Nagylelkű Szuverénünket”* (azaz I. Károlyt) és akikről a *„világ azt hiszi, hogy Egyházunk igaz tagjai voltak”*.⁴⁴ Az előző deklaráció értelmében viszont nyilvánvaló, hogy Burrell számára ők nem is keresztények. Ily módon állt tehát a szószerk a királyok szolgálatába nemcsak Angliában, de mindenütt máshol is.

Mivelhogy a kikezddhetetlen öröklési jogban való hit a 16. század vége előtt nem képezte részét a királyok isteni jogalapjának, és mivel logikailag is kiiktatható volt (amint arra Straka rámutatott), Angliában a trónutódlásban bekövetkezett konkrét változások, nevezetesen a *„dicsőséges forradalom”* eseményei nem is maradtak hatástalanul az eszmerendszerére. Nem volt statikus tehát az isteni jogalap: más volt akkor, amikor I. Jakab trónra került és megint más az 1690-es évek elején, a trón betöltése körül kialakult 1688-as zavaros helyzet miatt. Mivel mélyen gyökerezett, nem lehetett egyik napról a másikra egyszerűen kiiktatni, de ugyanabban a formában sem volt fenntartható, ha egy váratlan kihívásra politikailag elfogadható választ akart adni – ezt azonban meg tudta oldani, hiszen *„fogékony volt az aktuális politikai problémákra”* és éppen azért, mivel hasznosnak bizonyult, nem is veszítette el még egy ideig aktualitását.⁴⁵ 1688 után legalább még egy generáción át létezett, módosult formában, a *„gondviselés isteni jogalapjának formájában”*,⁴⁶ mivel csak 1714-ben következett be először az Angliában, hogy valaki *„világosan parlamenti törvény által”* került trónra.⁴⁷ Mindezek a változások, amint látni fog-

42 Burrell 1683. 10.

43 Burrell 1683. 12.

44 Burrell 1683. 16.

45 Straka 1962. 121.

46 Straka 1962. 121.

47 Straka 1962. 121.

juk, jól tükröződtek a koronázási érmék ikonográfiájában és az azok szövege által közvetített politikai üzenetekben!

A királyok isteni jogalapjában „*mint politikai erőben sok vitalitás maradt*” a 17. század végén is: a klérus ugyanis azért fogadta el 1689-ban Orániai Vilmos trónra lépését, mert „*a hódítás- és a gondviselés isteni jogalapjának tekintette*” azt.⁴⁸ Így volt vele nemcsak a közvélemény, de még a politikai irodalomra fogékony művelt kisebbség is. Márcsak azért is, mert a *Bill of Rights* szövegében is megjelent ez a gondolat.

Locke művének hatása egyáltalán nem érződött: „*Még utalás sincs arra, hogy bármely egyházi személy tudatában lett volna annak, hogy Locke két értekezést írt a kormányzásról.*”⁴⁹ Csak az 1720-as, 1730-as évekből visszatekintve, a már kialakult alkotmányos monarchia idején lett Locke a változások fő ideológusa az utókor, az akkori nemzedék számára. 1689-ben viszont még nem a Locke által adott racionális politikai elvek legitimálták a változásokat, hanem egy meglehetősen hosszú múltra visszatekintő teológiai megalapozottságú politikai eszme: az isteni jogalap.

„*Tagadhatatlan, hogy a királyok isteni jogalapja túlélte a [Dicsőséges – S. E.] Forradalmat, de a forma, amelyet 1688 után öltött, azt mutatta, hogy alkalmazkodott egy szokatlan precedenshez. [...] Az eszme két aspektusa szinte azonnal eltűnt, amint Vilmos elfoglalta a trónt: az, hogy az örökletes trónutódlás sérthetetlen, valamint az, hogy a királyok csakis Istennek felelősek szolgálatukért.*”⁵⁰ Az isteni szentesítés legelfogadhatóbb formáját a kortárs politikai gondolkodás a „*gondviselés isteni jogalapjában*” találta meg.⁵¹ Ez az értelmezés különbséget tett a *de iure*, az uralkodásra az öröklés által jogot formáló király, valamint a *de facto*, azaz az aktuálisan hatalmon levő, azt reálisan gyakorló király közt. Az utóbbi volt az, aki magából a hatalom pusztá birtoklásából kifolyólag bírta Isten szentesítését, mint-hogy pozícióját isteni jóváhagyással szerezte meg, aki a jó ügy mellé állt.⁵²

Az érvelés tehát úgy hangzott, hogy azért kell Vilmosnak engedelmeskedni, „*mert ő biztosítja a köz békéjét és a közjót*”.⁵³ Más szavakkal: „*A gondviselés joga vette át az öröklés jogát a trónutódlásban, de az Istennek való felelősség kérdésében egy összetettebb átalakulás történt, amely az antik salus populi fogalmának újjáéledésével kezdődött.*”⁵⁴ Az természetesen soha nem merült feledésbe, hogy a királyi hatalmat korlátozza a közjó elve, minthogy azért létezik.⁵⁵ „*Az ősi római törvényt, a*

48 Straka 1962. 121.

49 Straka 1962. 117. Megjegyzendő, hogy bár Locke 1689-ben publikálta a művét, azt nem az 1688–1689-es események hatására írta, hanem korábban, a már említett „kizárási krízis” idején.

50 Straka 1962. 107.

51 Straka 1962. 70.

52 Straka 1962. 70–72., 108–109.

53 Straka 1962. 107–108.

54 Straka 1962. 107.

55 Straka 1962. 107.

Salus Populi Suprema Lex [A köz java a legfőbb törvény] elvet, amely arról rendelkezett, hogy politikai dolgokban lelkiismereti szabály a közjó elve (...) összekapcsolták a rómaiakhoz írt levél azon sorával, (Róm 13.) mely szerint az uralkodó »Isten szolgája a te javadra«, ami a tisztségviselőket morálisan felelőssé tette a közjóért.”⁵⁶

Volt azonban egy másik eszme is, „amely ezzel egyidőben előtérbe helyezte a gondviselés isteni jogalapját, ugyanakkor korlátozta is az isteni jogalap régebbi alkalmazását” – ez pedig nem volt más, mint az a felfogás, „amely az isteni szentesítést a király személyéről annak hivatalára helyezte át.”⁵⁷ Ehhez viszont az kellett, hogy eltűnjön a személyes szentség eszméje, aminek az utat már némiképp előkészítette a hosszú parlamenttől kezdődő (1640) és II. Jakab trónról való lemondásáig (1688) tartó időszak.⁵⁸

II. Jakabról már így nyilatkozott egy szerző:

„Második Jakabhoz fűződő (alattvalói) Hűségünk nem teljesen (abszolút) az ő Személyének szólt, hanem abban a tekintetben, hogy ő tartotta fent a Király Karakterét. És minthogy nem tartoztunk neki Hűséggel azelőtt, hogy Király lett volna, így azután sem tartozunk neki semmilyennel, hogy megszűnt királynak lenni [...]”⁵⁹

Azaz „a királyság hivatala és a király személyes képességei elválaszthatók” lettek:⁶⁰ pontosabban szólva újra határozottan megkülönböztették a két dolgot egy olyan korszak után, amelyben a kettő szinte eggyé vált. Az isteni jelleg tehát immár a király személyéről annak hivatalára helyeződött át: „A királyok Isten helyét foglalják el [...] és Istenek, bár nem a Természet [értsd: születés – S. E.], hanem a Hivatal által”⁶¹ – szolt az érvelés. Ez nem volt gyökeresen új elv, csak új erőt kellett önteni abba, amit korábban sem tagadtak, és amit maga VI. Jakab is hangsúlyozott már 1598-ban: „A prófétai Dávid király Isteneknek nevezi a királyokat, mivel Isten trónusán ülnek a földön, és intézkedéseikről neki tartoznak elszámolással. Hivataluk (office) az, hogy Igazságot és Ítéletet szolgáltatassanak a népnek”⁶² – írta. Amint tehát az uralkodó személyének szentségébe vetett hit gyengült, úgy erősödött meg a királyság hivatal jellege, ami aztán a trónutódlás parlament általi jogi szabályozásában is tükröződött.

⁵⁶ Straka 1962. 107.

⁵⁷ Straka 1962. 108.

⁵⁸ Straka 1962. 70.

⁵⁹ Idézi Straka 1962. 108.

⁶⁰ Straka 1962. 108.

⁶¹ Idézi Straka 1962. 109.

⁶² VI. Jakab 1598. 44.

A koronázási érmék mint az uralkodói hatalom legitimációjának médiumai, 1660–1727

Minthogy az elemzendő koronázási érmék egy része a 18. századra esik, és mivel jelentőségük még a 18. században is nagy volt Európa-szerte, részben a trónöröklési problémák miatt, amely kérdés a magyar történelemben is felmerült 1740-ben Mária Terézia trónutódlása kapcsán, így célszerű egy Mária Terézia számára megfogalmazott megállapítással kezdeni e fejezetet. Nevezetesen Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) kancellár véleményét idézni, aki egyik előterjesztésében így nyilatkozott: „A *plasztikai alkotások közül az éremművészet a legfontosabb: eredeti képmása mellett az uralkodó ünnepi eseményeinek, figyelemreméltó tetteinek és rendelkezéseinek emlékét is az utókorra kell hagyományoznia.*”⁶³ Természetesen a koronázási érmék nem pusztán a megörökítést szolgálták, hanem az uralkodói legitimáció kinyilatkoztatásának is fontos eszközei lehettek, különösen a sorozatosan problémás trónutódlások idején, mint a 18. századi Oroszországban,⁶⁴ vagy egy-egy trónutódlással összefüggő politikai krízis idején, mint Angliában: akár 1660-ban a restauráció idején, vagy éppen 1688–1689-ben. A koronázás ugyanis, egy-két kivételtől eltekintve, Európa-szerte alapvető kormányzati rituálé maradt a kora újkorban. A nép szemében mindenképpen, de sok tekintetben még a politikai elit számára is, ez tette királlyá a királyt.

A Régi Rend idején, ahogy azt Edward Muir megfogalmazta, a kormányzás sok szempontból „*rituális folyamat*” volt.⁶⁵ Ennek kapcsán pedig megkülönbözteti azokat a rituálékat, amelyek „*megjelenítették a királyságot*” (*representing kingship*) – mint például az ünnepélyes királyi bevonulások –, illetve amelyek „*törvényesítették a királyságot*” (*enacting kingship*), azaz „*szükségesek voltak ahhoz, hogy valaki király legyen*”: tehát mintegy *conditio sine qua non*-jai voltak a hivatalnak, bár megjegyzi, hogy sokszor ez a megkülönböztetés képlékeny volt.⁶⁶ A koronázási érméket úgy tekinthetjük, mint egy olyan kisegítő médiumot, amely a király legitimációját voltak hivatottak közvetíteni, és különösen fontosak voltak olyan esetekben, amikor az utódlás nem a szokott módon történt – erre pedig éppen jó példát szolgáltatott a jelzett időszakban Anglia története.

Az alábbiakban elemzendő koronázási érmék segítségével jól bemutatatható az isteni jogalapban bekövetkezett, imént felvázolt változás, végül pedig magának a legitimációnak az átalakulása is.

⁶³ Göngyössy 2018. 38.

⁶⁴ Sashalmi 2015b. 625–644.

⁶⁵ Muir 1997. 247.

⁶⁶ Muir 1997. 247.

A koronázási érme a kora újkori szimbolizmus műfaji besorolása szerint a *jelmondatos kép* (*impresa, dévise, device*) kategóriájába tartozott, amely egy mottóból és egy képből állt. Az értelmezés kontextusát pedig a koronázási érme esetében a másik oldalán található uralkodói képmás adta meg: azaz megmutatta, hogy mi a konkrét összefüggés az adott személy, valamint a mottó és a kép által közvetített üzenet közt. A kora újkori koronázási érmék ikonográfiájában egyaránt jelent voltak a keresztény és az antik szimbolika elemei, sok esetben pedig maga az antik mitológia is. Susanna Berger egyenesen azt írja, hogy „1800 előtt a legtöbb képi ábrázolás”, és különösen pedig „a nagyobb presztízssű műfajokba tartozó művészeti alkotások zöme, érthetetlen valamely szöveghez kötődő referencia nélkül, úgy mint a Biblia, Ovidius, Tacitus, függetlenül attól, hogy a szöveget ráírták-e az adott vizuális ábrázolásra”.⁶⁷ A koronázási érme pedig határozottan a nagy presztízssű műfajok közé tartozott.

A koronázási érmék a Stuart-kortól kezdve lettek általánossá Angliában, és egészen 1901-ig részét képezték a koronázások rituáléjának.⁶⁸ Az érmék aranyból, ezüstből és bronzból készültek a különböző társadalmi rangú csoportok számára, és különbözött az átadás módja is: a bronzból készült példányokat például a koronázás után egyszerűen a nép közé szórták. Mivel a Stuart-korban a legtöbb koronázási érme dokumentációja elveszett,⁶⁹ vagy éppen rejtőzik valahol, így az elemző számára érdekes feladat azok ikonográfiai értelmezése – különösen az uralkodói hatalom legitimációjára és a trónutódlásra vonatkozó írott források kontextusában.

1661: Az első elemzendő képi forrás az az érme, amely II. Károly 1661-es koronázására készült. Jelentőségét az adja, hogy I. Károly kivégzése és a monarchia eltörlése (1649) után az 1660-nal kezdődő restaurációval meg kellett erősíteni az Isten által adott hatalom elvét. Az érme averzén egy trónon ülő király látható, jobb kezében jogarral, felette pedig egy angyal, aki jobb kezével éppen ráhelyez egy koronát a király fejére, bal kezében pedig olajágot tart. Az angyal fejétől induló körfelirat: „*Everso missus succurrere s[a]ec[u]lo.*” / „Azért küldettem, hogy segítségére legyenek egy zavaros kornak.” A képi ábrázolás és a felirat együttesen a közvetlenül Isten által adott hatalom megjelenítése: az Isten által küldött uralkodó értelem-szerűen II. Károly, akit az érme reverze azonosít: „*II. Károly I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR)*⁷⁰ és *Írország (HI) királya.*”

⁶⁷ Berger 2017. 39.

⁶⁸ Az általam ismert egyetlen feldolgozás William Till 1838-as munkája, amely azonban az ikonográfiai értelmezésnek kevés teret szentel.

⁶⁹ Hone 2015.

⁷⁰ Az angol uralkodók még a százéves háborúból örökölték meg a valós tartalommal nem bíró „Franciaország királya” címet, amit 1802-ig viseltek hivatalosan.

1685: A sorban következő képi forrás II. Jakab 1685-ös koronázási érméje, averzén egy felhőből kinyúló karral, amely koronát (felismerhetően Anglia koronáját) tart egy díszpárnára helyezett babérkoszorú fölé. A körfelirat a következő: „*A militari ad regalem [coronam/dignitatem]*”, azaz „*A katonaitól a királyiig [értsd: koronáig/méltóságig]*.” A kép és a felirat Jakab életének fontos eseményeire utal. A babérkoszorú és a felirat eleje arra, hogy az 1673-as Próbatörvény (*Test Act*) életbe lépése előtt Jakab a flotta admirálisa volt. Erről a pozíciójáról azonban lemondott, mivel katolikus lévén Jakab nem tette le az 1673-as szabályozás által megkövetelt hivatali esküt, melyben minden hivatalviselőnek meg kellett tagadnia a pápa hatalmát és az átlényegülés tanát. A felhőből kinyúló, koronát tartó kar és a felirat második fele pedig azt volt hivatott kifejezni, hogy Jakab király lett, mégpedig a magától közvetlenül Istentől kapott felhatalmazás révén. A reverzen: „*II. Jakab I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) királya.*”

Sokkal érdekesebbek ikonográfiai szempontból azok az érmék, amelyek a következő uralkodók, Orániai Vilmos és felesége Mária, valamint később Anna királynő koronázására készültek, mert ikonográfiájuk antik mitológiai elemeket tartalmazott. Ugyanakkor Vilmos és Mária 1689-es koronázására nem egy, hanem két különböző koronázási érmét is kibocsátottak.

1689/A: Az érmék egyikének averzén feltartott kezeivel sziklához láncolt meztelen nőalak látható, egy meredek sziklás tengerparton, akit egy sárkányszerű víziszörny őriz. Az érme jobb oldalán az égből egy szárnyas lovon érkező, sújtásra emelt kardot tartó férfialak, felette az érme kb. 1/3-át elfoglaló ívelt felirat: „*Pretiumque et causa laboris!*” / „*Jutalma és oka is a tettnek.*” Az ábrázolás Perseus és Andromeda történetének képi megjelenítése, amit a felirat is megerősít, minthogy szó szerinti átvétel Ovidius *Metamorphoses* (4.739.) című művéből, ahol a szerző éppen erről a mitológiai történetről ír („Perseus, Atlas, Andromeda”). Az áthallás egyértelmű: Androméda a rabságba taszított Angliát személyesíti meg, akitől II. Jakab elvette a szabadságát, és amit Vilmos mint égből küldött, azaz Isten által rendelt szabadító állít(ott) vissza.

Ez az üzenet összhangban volt a *Jognyilatkozatban* (*Declaration of Right*) megfogalmazott alábbi gondolattal, amely dokumentum a koronázás után kiadott *Jogok törvénye* (*Bill of Rights*) előzménye volt: „*És minthogy az egykori II. Jakab király(t) lemondott/lemondatták a kormányzatról, és a trón ezáltal megüresedett, Őfelsége Orániai Vilmos herceg (aki a Mindenható Isten tetszése folytán arra rendeltetett, hogy dicsőséges eszközévé váljon e királyság pápizmustól és önkényes kormányzástól való megszabadulásának), meghívta [...] a protestáns világi és egyházi főrendeket [...]*”⁷¹

71 Bill of Rights.

A reverzen: „Vilmos és Mária I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) Királya és Királynője, a Hit Védelmezői (FID DEF).” Ugyanis 1689-ben kettős uralkodásra került sor Angliában, de leszögezték, hogy a végrehajtó hatalmat egyedül Vilmos gyakorolja. A „Hit Védelmezői” titulus pedig nyilvánvalóan a II. Jakab által foganatosított, a katolikusoknak és a disszentereknek kedvező intézkedések miatt lett hangsúlyos.⁷²

1689/B: A királyi pár másik koronázási érméjének averzén egy felhőben ülő, antik ruházatú, koronás férfialak látható, feltartott jobb kezében villámokkal. Tőle balra, alatta a levegőben egy kétlovas antik diadalszekér, amelyet már a földet is elérő lángok vesznek körül, és, amelyből éppen kiesik annak hajtója. A félkörös felirat: „*Ne totus absumatur!*” / „*Nehogy teljesen elpusztuljon [a világ – S. E.].*” Az ábrázolás a félisten Phaethon története, aki hosszú kérés után megkapta apjától, a Napistentől, a napszekeret, de mivel nem volt meg a képessége arra, hogy kordában tartsa a lovakat és ezáltal kormányozni tudja a szekeret, így az már majdnem elpusztította a Földet. Ekkor Jupiter, ezt megakadályozandó, villámjával megsemmisítette a szekeret Phaethonnal együtt.

A jelmondatos kép üzenete ismételt az isteni gondviselés (antik ikonográfiába ágyazva), amely megmentette Angliát. A történet Ovidius már említett művéből származik (Phaethon a 2. könyvben szerepel), míg az idézet forrása nem közvetlenül a mű maga, hanem Raphael Regius humanista *Metamorphoses* kiadásának kommentárja (1518), amely könyv a *Metamorphoses* leggyakoribb 16. századi kiadása lett. Jupiterről írja ehelyütt Regius, de nem Phaethonnal kapcsolatban: „*ut aliquando totus mundus igne absumatur*” („*hogy valamikor az egész világ tűz által pusztuljon el*”).⁷³

A reverzen: „Vilmos és Mária I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) Királya és Királynője.”

1702: Anna királynő koronázási érméjének külön érdekessége, hogy azt – amint egy nemrégiben tett levéltári felfedezés nyomán kiderült – Isaac Newton tervezte, aki akkor a királyi pénzverde vezetője (*Master of the Mint*) volt.⁷⁴ Korábban azt hitték, hogy az érme atyja az udvari festő, Sir Godfrey Kneller volt, de Newton saját kezűleg készített vázlatai és magyarázatai az érme elemeihez egyértelművé tették az ő szerzőségét.⁷⁵

⁷² Ezt a címet eredetileg 1521-ben adta az akkori pápa VIII. Henriknek, annak okán, hogy a király vitairatot írt Luther ellen a hét szentség védelmében. A cím pikantériája azonban az, hogy hivatalos titulussá 1541-ben tette a parlament, azaz a Rómával történt szakítás (1534) után. Tehát az angol uralkodók a protestáns Anglikán Egyház védelmezői.

⁷³ Regius 1518. 18.

⁷⁴ Hone 2015.

⁷⁵ Hone 2015.

Az érme averzének bal oldalán tengerparti dombon álló harcos nőalak látható, sisakkal a fején, felemelt jobb kezében lesújtásra kész villámokkal, a bal kezében levő pajzson Medúzafej – mindezek alapján a nőalak egyértelműen Athéné/Minerva alakjával azonosítható. Az érme bal oldalán egy hidratestű, négykezű, Janus-szerű férfi látható, aki egyik kezében furkósbotot, a másikban talán egy marokkövet tart. A felirat: „*Vicem gerit illa tonantis.*” / „*A mennydörgő helytartója ő.*”

A sokfejű szörny, a klasszikus Hidra, akinek minden levágott feje után kettő új nő ki: ezt a korábbi értelmezés azokkal a belső erőkkel azonosította, akik ellenezték Anna uralmát.⁷⁶ Newton értelmezése azonban a szörny vonatkozásában más volt, nevezetesen: „*bármely ellenség, akivel Őfelsége háborúban áll, vagy háborúzni fog*” – tehát XIV. Lajos, illetve II. Jakab fia, az Idősebb Trónkövetelőként ismert III. Jakab.⁷⁷ A villámos nőalak pedig Newton szerint „*azt jelzi, hogy Őfelsége a legutóbbi uralkodás szellemét folytatja*”.⁷⁸ Egy dolog azonban hiányzik az értelmezésből, ami magyarázatot igényel. Athéné/Minerva általános attribútuma a sisakon és a Medúzás pajzson kívül ugyanis a lándzsa, és nem a villám. Ráadásul Anna, a mottó szerint, nem a „Mennydörgő”, ahogy Hone írja,⁷⁹ hanem annak helytartója! Ezt az is bizonyítja, hogy a *Iuppiter Tonans* Jupiter „hivatalos címe” volt a római vallásban.

Minden bizonnyal egyes római császárkori pénzermék ikonográfiája adja meg a magyarázatot a villámra mint Minerva attribútumára, ugyanis nemcsak a klasszikus szövegek, de az antik érméken található ábrázolások is erősen hatottak a kora újkori emblematikára. Klasszikus példája ennek Britannia korai, 16. századi ábrázolása, amely Hadrianus császár pénzének ikonográfiáját utánozta.⁸⁰ Jelen esetben Domitianus vagy Hadrianus császár pénzerméje lehet a kulcs, amelyen Minerva jobb kezében villám, bal kezében lándzsa látható. Domitianus császár ugyanis nagy jelentőséget tulajdonított Minervának,⁸¹ és őutána már csak Hadrianus néhány pénzerméjén szerepel Minerva villámmal.⁸² „*Minerva szerepe az volt, hogy kiegészítse Jupitert, harcos földi helytartójaként szolgálva neki, mint ahogy a császár is.*”⁸³

Anna királynő koronázási érméjének esetében is ebben látom a megoldást a mottó és az ikonográfia együttes értelmezésével: Anna, Minervaként, Jupiter földi helytartója.

A koronázási érme egyébként megosztotta a politikai közvéleményt, így az Oxfordi Egyetem tory kancellárja „*megtiltotta a hallgatóknak, hogy azt értelmez-*

⁷⁶ Hone 2015.

⁷⁷ Hone 2015.

⁷⁸ Hone 2015.

⁷⁹ Hone 2015.

⁸⁰ Gallusz 2014. 77–78.

⁸¹ Gallusz 2014. 88.

⁸² Gallusz 2014. 88. 67. lj.

⁸³ Gallusz 2014. 88. 67. lj.

zék az új királynőhöz írt dicsőítő műveikben”.⁸⁴ A reverzen: „Anna, I[sten] K[egyelméből]), Nagy-Britannia (MAG. BR), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HIB) Királynője.” Érdekes, hogy bár közjogi értelemben csak 1707-től beszélhetünk Nagy-Britanniáról, a megnevezés szerepel Anna koronázási érméjén – igaz, már I. Jakab is használta a „Nagy-Britannia Királya” címet, annak ellenére, hogy a parlament nem hagyta azt jóvá számára.

1714: Az érme averzén álló nőalak látható, aki jobb kezével koronát helyezett egy trónon ülő (királyi attribútumokat, jogart és országalmát tartó) király fejére. A nőalak bal kezében lándzsa, ugyancsak bal kezén pedig pajzs, rajta Nagy-Britannia zászlajával. A reverzen: „György, I[sten] K[egyelméből]), Nagy-Britannia (MAG. BR), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HIB) Királya.” Az üzenet egyértelmű: a hatalommal immár a brit nemzet ruházta fel a királyt, aki valóban, ahogy említettem, parlamenti törvény által lett uralkodó.

Kitekintésként vessünk egy pillantást a soron következő uralkodó koronázási érméjére, amely a népszuverenitás legitimációjának itt megismert ikonográfiáját folytatja, koronázó nőalakként jelenítve meg Nagy-Britanniát.

1727: A II. György koronázásakor kiadott koronázási érme ikonográfiája nagyon hasonló ahhoz, amit I. György esetében láttunk, és már feliratával is egyértelművé teszi a képi ábrázolás üzenetét: „*Volentes per populos*.” / „Az együttműködő népek által.”⁸⁵ A különbség főként a nőalak megjelenítésében van: az antik ruházatot viselő, félig fedett keblű nőalak balkezevel egy *fascies*-re támaszkodik (az ókori Rómában a politikai hatalom jelképe a vesszőnyalábba szúrt bárd volt), hóna alatt pedig bőségszarut tart, míg jobb keze koronát helyez a trónon ülő király fejére, ahol a bőségszaru a *közző* szimbólumaként értelmezhető.

A tanulmányomban alkalmazott módszer egyértelműen rávilágít arra, hogy milyen fontos az uralkodói hatalom legitimációjára vonatkozóan is az írott és a képi források együttes vizsgálata.

⁸⁴ Hone 2015.

⁸⁵ A felirat forrása szintén klasszikus szöveg, „Euphraten bello victorque volentes per populos dat iura viamque adfectat Olympo” (Vergilius IV. 559), bár a szövegkörnyezetben a *volentes per populos* más („az együttműködő népek közt”) értelemmel bír.

Források

Írott források

Bill of Rights = Bill of Rights – https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

Burrell 1683 = Burrell, John: The Divine Right of Kings, Proved from the Principles of the Church of England. In a Sermon Preach'd at Thetford, January 30, 1683. Cambridge, 1683.

Raleigh 1618 = Raleigh, Walter: The Prince or Maxims of State. London, 1642. Selected Works of Sir Walter Raleigh. – <http://173.45.234.110/renlit/ralebib.htm> (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

Regius 1518 = P. Ovidii Metamorphosis cum loculentissimis Raphaelis Regii enarrationibus. Velence, 1518. – <https://books.google.hu/books?id=qHleAA-AAcAAJ&pg=PA18&lpg=PA18&dq=ut+aliquando+totus+mundus+igne&source=bl&ots=Cd1ogaZcRY&sig=ACfU3U1tBZQrPeAklw95-pcjkE-DO1DEX1Q&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjYg-yaqYTsaAhVwxIsKHbK-hDHAQ6AEwAHoECAEQAAQ#v=onepage&q=ut%20aliquando%20totus%20mundus%20igne&f=false>, (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

Vergilius = P. Vergilius Maro: Georgicon. Greenough J. B. ed. – <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0059%3A-book%3D4%3Acard%3D559>, (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

VI. Jakab 1598 = VI. Jakab: Szabad Monarchiák Igaz Törvénye. In: Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre (szerk.): Abszolutizmus és isteni jogalap. Budapest 2006. 40–71.

Képi források

Koronázási érmék (letöltések ideje: 2020. 09. 25.).

II. Károly koronázási érméje (1661) – <https://www.mcssl.com/store/8596432/1661-england-official-coronation-medal-of-charles-ii-in-gold>

II. Jakab koronázási érméje (1685) https://www.sixbid.com/index.html/dix-noonan-webb/6584/british-historical-medals-from-various/5464514/british-historical-medals-from-various?term&orderCol=lot_number&orderDirection=asc&priceFrom&displayMode=large&auctionSessions=&sidebarIsSticky=false

III. (Orániai) Vilmos és Mária koronázási érméje (1689) A – https://www.british-museum.org/collection/object/C_1866-0719-2

III. (Orániai) Vilmos és Mária koronázási érméje (1689) B – <http://stuartsexeter.ac.uk/education/objects/john-roettiers-coronation-medal-for-william-iii-and-mary-ii-1689/>

Anna koronázási érméje (1702) – <https://www.coins-of-the-uk.co.uk/pics/qa/medal/index.html>

I. György koronázási érméje (1714) – <https://www.baldwin.co.uk/product/george-i-coronation-gold-medal-1714/>

II. György koronázási érméje (1727) – http://rarecoinsandtokens.co.uk/~millenni/index.php?main_page=product_info&products_id=265

Domitianus császár pénzérméje (81–96) – <https://www.coinarchives.com/27500470f1313ec7e28c4b7b3aa912de/img/savoca/042/image00233.jpg>

Jelképkönyv

Wither 1635 = Wither, George: A Collection of Emblemes. Ancient and Moderne. London, 1635. <https://archive.org/details/collectionofembla00withe/page/180/mode/2up> – letöltés ideje: 2020. 09. 25.

Felhasznált irodalom

Berger 2017 = Berger, Susanna: The Art of Philosophy. Visual Thinking in Europe from the Late Renaissance to the Early Enlightenment. Princeton – Oxford, 2017.

Coward – Gunt 2014 = Coward, Berry – Gunt, Peter: The Stuart Age. London – New York, 2014. (5. kiadás)

Engster 2001 = Engster, David: Divine Sovereignty. The Origins of the Modern State Power. De Kalb, 2001.

Feros 2000 = Feros, Antonio: Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III, 1598–1621. Cambridge, 2000.

Figgis 1914 = Figgis, John N.: The Divine Right of Kings. Cambridge, 1914.

Gallusz 2017 = Gallusz, Laszlo: The Throne Motif in the Book of Revelations. London – New York, 2014.

Gyöngyössy 2018 = Gyöngyössy Márton: Ércbe vert történelem. Klió 27. (2018:2), 37–50.

Hinsley 1986 = Hinsley, Francis Harry: Sovereignty. Cambridge, 1986.

Hone 2015 = Hone, Joseph: Isaac Newton and Queen Anne's Coronation Medal. <http://stuartsexeter.ac.uk/isaac-newton-and-queen-annes-coronation-medal/> (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

McClure 2006 = McClure, Ellen M.: Sunspots and the Sun King: Sovereignty and Mediation in Seventeenth-Century France. Urbana – Chicago, 2006.

Muir 1997 = Muir, Edward: Ritual in Early Modern Europe. Cambridge, 1997.

- Nenner 1995 = Nenner, Howard: *The Right to Be King. Succession to the Throne of England, 1603–1714*. Chapel Hill, NC, 1995.
- Rosu 2018 = Rosu, Felicia: *Elective Monarchy in Transylvania and Poland-Lithuania 1569 – 1587*. Oxford, 2018.
- Ryan 2006 = Ryan, Magnus: *Royal Succession and Canon Law*. Unpublished conference paper read in London (2006) at the Institute of Historical Research at the conference on “Succession in Medieval Europe cc. 1000–1580”.
- Sashalmi 2011 = Sashalmi, Endre: Aeneas Sylvius Piccolomini and the Hungarian Succession. A Humanist as a Spokesman for Ladislaus (Postnatus) V. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VI.* (2011), 163–174.
- Sashalmi 2015a = Sashalmi Endre: Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben 1300–1800. Pécs, 2015.
- Sashalmi 2015b = Sashalmi Endre: A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. *Világtörténet* 5 (37). (2015:4), 625–644.
- Shennan 1986 = Shennan, Joe H.: *Liberty and Order in Early Modern Europe. The Subject and the State 1600–1800*. London – New York, 1986.
- Skalweit 1973 = Skalweit, Stephan: Das Herrscherbild im 17 Jahrhundert. In: Hubatsch, Walther (Hrsg.): *Absolutismus*. Darmstadt, 1973. 248–267.
- Straka 1962 = Straka, Gerald M.: *Anglican Reaction to the Revolution of 1688*. Madison, 1962.
- Till 1838 = Till, William: *Descriptive Particulars of English Coronation Medals from the Inauguration of King Edward the Sixth to Our Present Sovereign Queen Victoria*. London 1838.
- Wende 1991 = Wende, Peter: Das Herrscherbild des 17. Jahrhunderts in England. In: Repgen, Konrad (Hrsg): *Das Herrscherbild im 17 Jahrhundert*. Münster, 1991. 58–78.